

система узгоджених конструктивних ідеологем, здатних консолідувати суспільство для подолання існуючої кризи. Натомість в ньому проявляється низка негативних тенденцій, які за умови їх подальшого розвитку можуть призвести до критичного ступеня дезорієнтації і деморалізації населення. У ситуації сучасної соціально-психологічної нестабільності варто, щоб засоби масової інформації взяли на себе місію вироблення і утвердження національної ідеології, заснованої на кращих національних традиціях і загальнолюдських цінностях та орієнтованої на оптимістичну перспективу розбудови незалежної України.

Л і т е р а т у р а :

1. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб для студ. пед. вузов / Под ред. В. А. Сластенина. – М.: “Академия”, 1999. – 184 с.

2. Інформаційний бюлетень “Моніторинг громадської думки населення України” № 4(53) за квітень 2001 р. – 25 с.

3. Роль засобів масової інформації та інших джерел у формуванні здорового способу життя молоді/ О. Яременко, О. Балакирева, Н. Бутенко, О. Вакуленко та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 111 с.

4. Формування здорового способу життя: Навч. посібн. для слухачів курсів підвищення кваліфікації державних службовців/ О. Яременко, О. Вакуленко, Л. Жаліло, Н. Комарова та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 232 с.

Карпенко О.Г.

ОБ’ЄКТ, ПРЕДМЕТ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

Утвердження соціальної роботи як окремої галузі соціальної практики та самостійного виду професійної діяльності відбулося в Україні на початку 90-х років ХХ століття. Специфіка процесу становлення соціальної роботи в Україні полягає в тому, що невирішеність проблем у соціальній сфері змушує фахівців соціальної роботи паралельно вирішувати два питання: налагоджувати ефективні систему соціального захисту та розробляти теоретико-методологічні основу, що є адекватною сучасним умовам. Створення ефективної системи соціальної освіти є важливою передумовою вирішення багатьох соціальних проблем засобами професійної соціальної роботи.

Активізація процесу підготовки соціальних працівників змусила звернути серйозну увагу на теоретико-методологічні проблеми соціальної роботи. Багато фахівців прийшли до висновку, що подальший розвиток практики соціальної роботи обумовлює необхідність інвентаризації її теорій.

Таким чином необхідність підвищення ефективності і дієвості технологій ставить перед фахівцями нові завдання щодо розвитку її теорії. Сьогодні багато дослідників у різних країнах говорять про необхідність розробки єдиної теоретико-методологічної бази соціальної роботи. Виходячи з такої багатоаспектності соціальної роботи, *метою* нашої статті є визначення місця і ролі соціальної роботи в суспільстві, яке реформується і яке поступово переключається від стратегії соціальної політики до практичних дій, спрямованих на користь людини. При цьому постала потреба дати наукове обґрунтування низки категорій, які відображають різні аспекти соціальної роботи: *змісту, структури, об'єкта, предмета і методів*.

У випадку визначення предмета і об'єкта соціальної роботи можна вести мову про визначення того рівня аналізу і характеру фактів (явищ, процесів), які нею вивчаються.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі уже чимало зроблено щодо об'єкта теорії соціальної роботи. Так, колектив вітчизняних авторів монографії „Соціальна робота” вказує, що об'єктом дослідження теорії соціальної роботи є соціальні відносини. Вони є багатоплановими, складаними за структурою і змістом, тому вивчається різними соціальними науками. Серед найбільш важливих аспектів автори називають 8 позицій: індивідуальні сімейні проблеми; соціально-екологічні; соціально-економічні, проблеми соціальної стратифікації; проблема поведінкового функціонування індивідів, соціальних груп, спільнот; проблеми символізації і моделювання соціуму та місця в ньому, проблеми комунікації; проблеми політичних режимів і структур влади [11].

Практика і наукові дослідження (В.Жуков, І.Зайнишев, А.Капська, В.Курбатов, І.Мигович, М.Лукашевич, П.Павленок, О.Холостова, М.Фірсов та ін.) дозволяють говорити про те, що соціальна робота має своєрідний об'єкт: це процес зв'язків, взаємодій, взаємовпливів механізмів, способів і засобів регуляції поведінки соціальних груп та особистостей, що сприяють реалізації їхніх життєвих сил і соціальної суб'єктності, а також характер співвіднесеності життєвих сил індивіда і групи та засобів забезпечення їх реалізації в різних соціальних ситуаціях [1, 51].

Проте, зважаючи на різні підходи до визначення предмета соціальної роботи, доцільно зазначити, що науковці акцентують увагу на різних аспектах цих зв'язків. Хоча при цьому до кінця 90-х років ми не могли виявити наявності системно-інтегративного підходу.

Так, наприклад, І.Мигович предметом соціальної роботи називає

професійну діяльність соціальних інститутів, державних і недержавних організацій, груп та окремих індивідів, що пов'язана з наданням допомоги особам чи групам людей щодо їх соціалізації, особливості впливу соціальних явищ, процесів та відносин на соціальне функціонування означених груп людей чи осіб [4, 15].

Відома дослідниця даної проблеми О.Холостова предметом соціальної роботи вважає „шляхи і способи ефективної реалізації функцій соціальної роботи, її кадрового та інформаційного забезпечення, використання структурно-функціональної діяльності різного типу державних і громадських інститутів соціального захисту і підтримки населення” [12, 62].

Безперечно, потреба щодо розвитку методології соціальної роботи викликана необхідністю подолання вузькоспеціалізованого вивчення проблем, пов'язаних з соціальною корекцією і реабілітацією особистості, а також інтеграцією епізодичних, недостатньо між собою пов'язаних соціальних гарантій, уявлень про соціальний захист, соціальну допомогу і милосердя.

Беручи до уваги сучасний стан розробки питання про предмет соціальної роботи, ми вважаємо, що це поняття можна тлумачити як закономірності сприяння становленню і реалізації сил індивідуальної і соціальної суб'єктності людини, а також виявлення й актуалізація життєвих сил та способів їх ефективного функціонування, відновлення.

Ми усвідомлюємо, що в міру поглиблення розуміння предметом соціальної роботи, розкриття нових сторін відбувається розширення, розуміння соціальної роботи в цілому.

На сучасному етапі ХХ-поч.ХХІ ст. теорія і сутність соціальної роботи активно розробляють О.Вакуленко, І.Грига, С.Григор'єв, Л.Гуслякова, А.Капська, І.Козубовська, М.Лукашевич, С.Толстоухова, В.Полтавець, В.Поліщук, О.Холостова, М.Фірсов та ін.

Дослідник М.Фірсов розширює розуміння суті соціальної роботи, включаючи в неї як допомогу, розвиток власних ресурсів, в системі соціокультурних і психосоціальних взаємодій і відносин різних суб'єктів [17].

Серед низки визначень суті поняття „соціальна робота” нам імпонує певне смислово-цільове визначення, запропоноване А.Капською, І.Миговичем: соціальна робота — це створення і дотримання умов правового, гідного, комфортного існування Людини як соціального суб'єкта [2;4].

Виходячи із такого широкого обсягу тлумачень і зважаючи на головну

мету соціальної роботи, ми пропонуємо розглядати поняття у вузькому і широкому розумінні цього виду діяльності. На нашу думку, соціальна робота — це вплив професіоналів і громадськості на соціальне облаштування суспільства завдяки формуванню і реалізації державної соціальної політики, спрямованої на створення сприятливих умов життєдіяльності кожної людини і її сім'ї. Це тлумачення у *широкому розумінні*.

У *більш вузькому*, соціальна робота — це професійна діяльність, що здійснюється професійно підготовленими спеціалістами та їхніми помічниками і спрямована на надання індивідуальної допомоги людині, сім'ї чи групі осіб, котрі попали у скрутну для них ситуацію, шляхом інформування, консультування, безпосередньої натуральної і фінансової допомоги, соціальної реадaptaції, догляду та обслуговування хворих і одиноких, надання психологічної і педагогічної підтримки, та орієнтація тих, хто потребує допомоги на власну активність у вирішенні складних проблем.

Поряд із основною категорією — „соціальна робота” — нині стоїть досить помітна група інших понять, які тією чи іншою мірою відображають сутність соціальної роботи, які будуть розглянуті трохи нижче. Це, в першу чергу, стосується суті понять ***об'єкт і методи соціальної роботи***.

Загальноприйнято об'єктом соціальної роботи вважати людину як члена соціуму в єдності її індивідуальних характеристик. Об'єктом соціологічної теорії і практики є на соціетальному рівні суспільство як відносно стійке об'єднання людей, а організатором соціальних дій виступає держава, різні політичні і громадські організації, зацікавлені в соціалізації членів суспільства.

На рівні соціально-середовищному об'єктом соціальної роботи виступає соціальна сфера суспільства, мікросередовище, колективи людей. При цьому найбільш активно здійснюється соціальна робота за такими напрямками, як: освітньо-дозвіллева, фізкультурно-оздоровча, соціально-реабілітаційна тощо.

На індивідуальному рівні об'єктом соціальної роботи є окрема людина, стосовно до якої застосовуються різні методи, засоби соціального захисту і підтримки залежно від її потреб та інтересів.

Досить лаконічним, але і досить ємним є розуміння об'єкта соціальної роботи, окреслене О.Холостовою: об'єкт — це соціальні відносини [12]. Відомий засновник школи соціальної роботи В.Полтавець під об'єктом розуміє всіх тих, хто потребує допомоги незалежно від її характеру та специфіки [8].

На перший погляд, ці два визначення є досить різними, та водночас

можна говорити про їхню помітну спільність і „соціальні відносини” (за О.Холостовою), і „допомога тим, хто її потребує” (за В.Полтавцем) не можуть бути реалізованими без вирішення питання взаємозв’язку людини і суспільства, людини і соціального інституту, що надає послуги, людини і соціального працівника. Тому на рівні соціальних відносин цілком можливі ефективні соціальні послуги.

У науковій літературі певний час дискутувалося питання щодо визначення об’єкта соціальної роботи. Так, скажімо, на початку 90-х років досить активно використовувалися поняття „клієнт”, „пацієнт”, „об’єкт допомоги”. Залежно від об’єкта соціальної роботи, його проблем, соціальний працівник проектує адекватні соціальні послуги. Причому, як показала багаторічна практика у сфері соціальної роботи, об’єкт може бути різним не лише за своїми проблемами, але і за своїми взаємовідносинами з соціальними інститутами: з одного боку, державне відомство надає послуги клієнту, який опинився у скрутній життєвій ситуації і потребує допомоги, а з другого — клієнт не звертається за допомогою, захистом (схильний до нарковживання, алкоголізму тощо) і тоді соціальний працівник ініціює свої дії „на території клієнта”. Наприклад, підлітково-молодіжні клуби за місцем проживання, де соціальний працівник супроводжує життєдіяльність молодих у природному для них середовищі. За таких умов об’єкт соціальної роботи перестає відчувати себе відчуженим, „дезадаптантом, девіантом”, невстигаючим чи самотнім [5].

На нашу думку, цілком закономірним буде говорити про об’єкт соціальної роботи в різних поняттях: людина, група, сім’я, спільнота, громада, інтереси і потреби можуть бути як загальними, так і особливими.

Виходячи із того, що соціальна робота є універсальним видом діяльності, а як наука вона органічно пов’язана з комплексом інших наук, то, на нашу думку, доцільно назвати кілька основних принципів соціальної роботи: історизм, соціальна обумовленість, соціальна значущість, гуманізм, справедливість, альтруїзм, диференційованість, наступність, непевність, компетентність, комплексність, посередництво, солідарність, субсидіарність. Всі вони ніколи не проявляються одночасно і не є кожного разу рівнозначними. Проте кожен із них має посідати своє певне місце залежно ситуації, соціальних потреб клієнта, умов його життєдіяльності, і, головне, цілі соціальної роботи з об’єктом уваги.

Визначення об’єктів, на яких базується соціальна робота, обумовлює технологічний рівень її методологічного забезпечення.

Методи соціальної роботи – „це сукупність технологій, дослідницьких і терапевтичних процедур, способів діяльності, за допомогою яких здійснюється соціальна робота” [9,78].

У сучасній науковій літературі існує декілька класифікацій щодо розуміння методів соціальної роботи. Але на жаль, поки що, методи соціальної роботи не досліджені в Україні, вони трансформовані із російських. Розширення філософії освіти сприяло розвитку науково-методологічного підходу, основи якого були закладені російськими вченими (В.Жуков, В.Фирсов) і продовжено у працях В.Андрущенко, В.Беха, І.Зайнишева, В.Курбатова, А.Лучанкіна О.Холостової, тощо.

Своє спільне бачення щодо зазначеної проблеми висловили С.Косянчук, В.Сидоров, М.Лукашевич та І.Мигович, виокремивши підгрупи методів за ступенем спільності клієнтів, змістом і характером соціальної роботи та сферою застосування [3;4].

Окрім того, на думку П.Павленок та В.Курбатова [7,78;14,120], методи соціальної роботи включаються у більш загальні поняття – «соціальні технології», які інтерпретуються як способи застосування теоретичних підходів при вирішенні тих чи інших практичних завдань. А це, в свою чергу, служить причиною для виявлення окремих груп методів, притаманних для соціальної роботи. У даному випадку Л.Гуслякова визначає методи збору інформації та методи їх обробки, методи теоретичного моделювання [1,12].

Розглядаючи методи соціальної роботи як способи, сукупність прийомів і операцій в соціальній роботі, як шлях дослідження чи пізнання дійсності і спосіб практичного її освоєння [1], як сукупність прийомів та засобів впливу на клієнта, соціальну групу, різноманітні організації для досягнення професійної діяльності [10], можна зробити висновок про те, що чимало із методів, що використовуються в соціальній роботі, є міждисциплінарними. Тому, характеризуючи методи соціальної роботи, їх можна поділити на економічні, правові, політичні, соціологічні, медико-соціальні, управлінські та ін.

Помітною є тенденція розгляду класифікацій методів соціальної роботи через призму ступеню спільності, що обумовлено інтегративним характером теорії та практики соціальної роботи [3;4;15]. На цій підставі ми спиралися на визначення таких груп методів соціальної роботи:

1. *Загальні (філософські) методи*, „які існують як єдність світоглядної методологічної позиції суб’єкта соціальної роботи в різних видах діяльності. Загальні методи визначають шлях, спосіб пізнання і перетворення дійсності,

мислення” [14,120].

2. *Загальнонаукові методи* визначають деякі аспекти процесу пізнання і перетворення світу. Одним із основних методів соціального пізнання є метод матеріалістичної діалектики, сутність якого полягає в тому, що процес виявлення і осмислення фактів, подій, явищ ґрунтується на відбитті у свідомості дослідника об’єктивної діалектики самої соціальної дійсності.

„Діалектика як метод наукового дослідження розширює можливості спеціаліста щодо соціального передбачення та прогнозування, тому що дозволяє віднайти найбільш глибокі причини і зв’язки подій, що відбуваються, визначити їх внутрішні закономірності і внаслідок цього окреслити тенденції, що в них зароджуються” [16, 76].

Філософські методи вказують не на всезагальний шлях, а лише на деякі його прояви: наукової абстракція; аналізу та синтезу; індукції та дедукції; єдності спільного та особливого; історичний метод; пересування від простого до складного; єдності якісного та кількісного аналізу; генетичний метод; конкретно-соціологічний метод; метод формалізації; метод аналогії; системно-структурний метод; експеримент; метод експертних оцінок [15, 80; 16, 77-79; 3, 126;].

3. *Спеціальні наукові методи* – „це специфічні способи пізнання і перетворення окремих сфер суспільного життя, що притаманні тій чи іншій системі знань” [16, 79]. Ці методи після відповідної трансформації досить широко використовуються в соціальній роботі. Варто зазначити, що відносно цієї групи методів в літературі не існує єдності визначень.

Якщо класифікувати методи соціальної роботи за інтересами, потребами індивідів, інтересами управлінських систем, то Р.Овчарова пропонує методи соціальної діагностики, соціальної профілактики, соціального контролю, соціальної реабілітації, соціально-економічні і організаційно-розпоряджувальні методи [6, 274].

Узагальнюючи різні підходи щодо класифікації методів соціальної роботи, можна визначити такі „групи спеціальних методів соціальної роботи: організаційні (адміністративні), соціально-економічні, педагогічні, психологічні та соціологічні методи” [15, 80-84].

Зупиняючись на характеристиці окремих методів, ми детально виокремили більш детально їхні особливості, оскільки у процесі професійної підготовки студентів, знання методів соціальної роботи є незаперечною науковою базою в оволодінні різноаспектними технологіями, які застосовуються у практичній діяльності.

До *соціально-економічних методів* соціальної роботи належать всі існуючі засоби, за допомогою яких спеціалісти соціальної роботи здійснюють вплив на матеріальні, моральні, сімейні, національні та інші соціальні інтереси і потреби клієнта. „До соціально-економічних способів впливу належить натуральна та грошова допомога, моральне заохочення клієнта, встановлення пільг, здійснення патронажу, соціального супроводу, допомоги в побутовому обслуговуванні” [15,80].

Організаційні (адміністративні) методи соціальної роботи розглядаються в контексті управлінського аспекту організації діяльності структури соціальних служб ті інших соціальних інститутів. Організаційні методи закріплюють права та повноваження, обов’язки, відповідальність кожної ланки в органах управління соціальними установами і організаціями; дозволяють здійснити оперативне втручання, уточнення і вирішення епізодичних завдань. [15,81].

Педагогічні методи „спрямовані на надання допомоги особистості як індивіду і як члені соціуму, в якому відбувається процес його соціалізації” [12]. Вони включають:

- методи формування свідомості, які спрямовані на формування певних понять, оцінок, суджень, світогляду особистості;
- метод переконання – як спосіб впливу на раціональну сферу особистості за допомогою логічно аргументованої інформації з метою підсилення чи зміни поглядів, установок, оцінок у об’єкта впливу;
- метод навіювання – це спосіб впливу на особистість, заснований на некритичному сприйманні інформації об’єктом впливу. Важливою відмінністю навіювання від переконання є його спрямованість не на логіку та розум особистості, її здатність мислити та розмірковувати, а на емоції людини, її готовність отримати готові інструкції до дії;
- метод приклад – як метод виховання, заснований на свідомому відтворенні особистістю певних способів поведінки [12,43].

Методи організації діяльності розглядаються як способи закріплення, формування позитивного досвіду, поведінки особистості, відносин, дій та вчинків. Найбільш типовими методами організації діяльності можна назвати такі методи, як: *доручення, соціальне навчання та закріплення позитивного досвіду.*

Методи стимулювання діяльності спрямовані на стимулювання особистості до покращення чи зміни своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально схвалені способи та види діяльності. Серед методів стимулювання

доцільно назвати: *методи позитивного підкріплення, методи*

Л і т е р а т у р а :

1. Гуслиякова Л.Г. Объект, предмет и методы социальной работы // Социальная работа в системе наук. — Барнаул: Изд-во АГУ, 1995. — 167 с.
2. Капська А.Й. Соціальна робота як механізм реалізації соціальної політики // Соціальна робота та менеджмент у соціальній роботі. — К.: Науковий світ, 2001. — С.38—44.
3. Лукашевич М.П., Мигович І.І. Теорія і методи соціальної роботи: Навч. Посібник — К.: МАУП, 2003. — 168 с.
4. Мигович І.І. Соціальна робота (вступ до спеціальності). — Ужгород: Патент, 1997. — 191 с.
5. Лучанкин А.И. Социальные представления и социальная работа: проблемы философского обоснования: Дис. ... филос. пед. наук: 09.00.11. — Екатеринбург, 1998. — 258 с.
6. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. — М.: «Сфера», 2001. — 480 с.
7. Павленок П.Д. Теория, история и методика социальной работы: Учебное пособие. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2004. — 428 с.
8. Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під ред. В.Полтавця. — К.: „КМ Academia”. — 2000. — 236 с.
9. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи: Уклад. І.В.Козубовська, І.І.Мигович, В.В.Сагарда та ін. / За заг. ред. І.В.Козубовської, І.І.Миговича. — Ужгород: УжНУ, „Мистецька лінія”, 2001. — 152 с.
10. Соціальна робота: навчальний посібник // Соціальна робота. Книга II. — К.: ДЦССМ, 2002. — 440 с.
11. Соціальна робота: технологічний аспект / За ред. проф. А.Й.Капської. — К.: ДЦССМ, 2004. — 364 с.
12. Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособие / Отв. Ред. Е.И.Холостова. — М.: ИНФРА-М, 2002. — 427 с.
13. Социальная работа: Уч. пособие для студентов вузов // Курбатов В.И. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. — 575 с.
14. Социальная работа: Учеб. пособие // Курбатов В.И. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. — 480 с.
15. Теория и методика социальной работы. (Краткий курс) / По ред. В.И.Жукова — М.: Изд-во «СОЮЗ», 1994. — 192 с.
16. Технология социальной работы: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / Под ред. И.Г.Зайнышева. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. — 240 с.
17. Фирсов М.В. Социальная работа в России: теория, история, общественная практика: Дисс. докт. истор. наук: 07.00.02. — М., 1997. — 414 с.

А н н о т а ц и я

На основании изучения широкой базы научных источников, рассмотрены вопросы субъект—объектного взаимодействия социальной работы, уточнены сущность и взаимовлияние объектов и субъектов социальной сферы; проанализирована и обобщена классификация методов социальной работы, определено их место через призму обозначенных проблем.